

**ФОНОВІ ЯВИЩА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ
В «КАЛЕЙДОСКОПІ» ПРИКЛАДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ****BACKGROUND PHENOMENA IN THE SPHERE OF EXECUTION OF PUNISHMENTS
IN UKRAINE IN THE “KALEIDOSCOPE” OF APPLIED RESEARCH**

**Копотун І.М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Донецький державний університет внутрішніх справ**

**Куранда Д.М., аспірант
Науково-дослідний інститут публічного права**

У даній науковій статті здійснено аналіз отриманих результатів анонімного опитування персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, яке проводилось з питань, що стосувались місця та ролі фонових явищ у детермінації злочинності у сфері виконання покарань.

Встановлено, низку кримінологічно значущих результатів, на підставі яких зроблено наступні висновки, а саме:

а) лише 29% вказаних респондентів, хоча й проходять службу (працюють) в органах і установах виконання покарань (УВП), проте, як вона вважають, розуміють зміст поняття «фонові явища у сфері виконання покарань», що свідчить про наявність з цього приводу конкретної прикладної проблеми, яка має стати предметом окремого комплексного дослідження;

б) така ж кількість осіб з числа персоналу ДКВС України володіє інформацією, що стосується норм міжнародного права та зарубіжного позитивного досвіду з означеної проблематики дослідження, що має стати одним із елементів предмета наукових пошуків з даної тематики;

в) 50% зазначених респондентів переконані, що ключовою детермінантою, що спричинює та обумовлює негативний вплив фонових явищ на процес виконання – відбування покарань, є неналежне нормативно-правове забезпечення діяльності, пов'язаної з їх нейтралізацією та усуненням.

Визначено також, що 62% респондентів вважають, що правові прогалини з означених питань дослідження мають усуватись шляхом прийняття відомчих нормативно-правових актів, що у певній мірі суперечить Конституції України (ст. ст. 19, 92) та Кримінально-виконавчому кодексу (КВК) (ст. 2), відповідно до яких діяльність органів та УВП регулюється виключно законом.

Констатовано, що серед персоналу ДКВС України високим є готовність цих осіб до діяльності, пов'язаної з усуненням, нейтралізацією, блокуванням тощо впливу фонових явищ на детермінацію злочинності у сфері виконання покарань. При цьому як випадкам вчинення кримінальних правопорушень із боку засуджених, і з участю персоналу органів і УВП.

Ключові слова: фонові явища; сфера виконання покарань; злочинність; персонал органів і установ виконання покарань; детермінація злочинності; анонімне опитування; запобігання кримінальним правопорушенням.

This scientific article analyzes the results of an anonymous survey of the personnel of the State Penitentiary Service (SKP) of Ukraine, which was conducted on issues related to the place and role of background phenomena in the determination of crime in the field of execution of sentences.

It was established that a number of criminologically significant results were obtained, on the basis of which the following conclusions were made, namely:

a) only 29% of the respondents, although they serve (work) in the bodies and institutions of execution of sentences (EPS), nevertheless, as they believe, understand the meaning of the concept of "background phenomena in the field of execution of sentences", which indicates the presence of a specific applied problem in this regard, which should become the subject of a separate comprehensive study;

b) the same number of persons from among the personnel of the State Committee for the Interior of Ukraine possess information concerning the norms of international law and foreign positive experience on the specified research issues, which should become one of the elements of the subject of scientific research on this topic;

c) 50% of the indicated respondents are convinced that the key determinant that causes and determines the negative impact of background phenomena on the process of execution – serving sentences, is the inadequate regulatory and legal support of activities related to their neutralization and elimination.

It was also determined that 62% of respondents believe that legal gaps on the specified research issues should be eliminated by adopting departmental regulatory and legal acts, which to some extent contradicts the Constitution of Ukraine (Articles 19, 92) and the Criminal Executive Code (CEC) (Article 2), according to which the activities of bodies and criminal justice agencies are regulated exclusively by law.

It was found that among the staff of the State Committee for the Interior of Ukraine, the readiness of these individuals to activities related to the elimination, neutralization, blocking, etc. of the influence of background phenomena on the determination of crime in the field of execution of sentences is high. At the same time, both in cases of criminal offenses by convicts and with the participation of staff of bodies and institutions of execution of sentences.

Key words: background phenomena; sphere of execution of sentences; crime; staff of bodies and institutions of execution of sentences; determination of crime; anonymous survey; prevention of criminal offenses.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних завдань, які закріплені в сучасних державних програмах реформування сфери виконання покарань України, є зниження рівня злочинності, що супроводжує постійно не протязі 1991–2024 р. процес виконання – відбування покарань [1]. При цьому слід зазначити, що рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. засуджених за вказаний період збільшився з 3,9 випадків у 1991 році [2, с. 1] до 4,91 – у сьогоднішні [3, с. 6], а серед персоналу ДКВС України – відповідно з 19 випадків [2, с. 22] до 102 у теперішній час [3, с. 12].

Більш того, на науковому рівні доведено, що у детермінаційному комплексі причин і умов, що сприяють злочинності у сфері виконання покарань України [4, с. 191–192], особливе місце займають так звані фонові явища, які корелюють протиправну поведінку зазначених суб'єктів кримінальних правопорушень [5, с. 520–523].

Загальновизнаним у зв'язку з цим є висновок учених про те, що до таких відносяться асоціальні явища (різноманітні форми соціальних відхилень від встановлених суспільних норм і цінностей (пияцтво, наркотизм, соціальний паразитизм, т. ін.)) [6, с. 134–135], які у тому числі

детермінують злочинність у сфері виконання покарань [7, с. 152–158].

Враховуючи зазначене та сучасний стан запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються в процесі виконання – відбування покарань в Україні, слід визнати, що в наявності складна теоретико-прикладна проблема, яка обумовлює необхідність активізації наукових досліджень з означеної тематики, зокрема, й шляхом застосування при цьому емпіричних методів пошуку у сфері виконання покарань [8, с. 25–36].

Виходячи з цього, метою даної наукової статті є обґрунтування більш активного використання емпіричних методів наукового дослідження у вивченні ролі та місця фонових явищ у детермінації злочинності у сфері виконання покарань, а предметом – оцінка фонових явищ через результати анонімного опитування персоналу ДКВС України з означеної тематики.

Стан досліджень. Як показали результати вивчення наукової літератури, досить активно розробляють питання щодо впливу фонових явищ на детермінаційний комплекс причин і умов злочинності такі учені, як: О. М. Бандурко, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. С. Користін, О. М. Костенко, О. М. Литвак, В. Л. Мисливий, А. А. Музика, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, П. А. Фріс, В. І. Шакун, О. О. Юхно, О. Н. Ярмиш та ін.

Поряд з цим, досі емпіричних досліджень з означених питань, особливо тих, що стосуються змісту кримінально-виконавчої діяльності та запобігання кримінальним правопорушенням у процесі виконання – відбування покарань, є недостатньо, що виступає, у свою чергу, однією з корелюючих злочинність детермінант у зазначеній галузі суспільних відносин.

Саме тому в даній науковій роботі здійснена спроба за результатами анонімного опитування персоналу ДКВС України визначити рівень актуальності, теоретичної та практичної значущості таких видів дослідження для розробки обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення, блокування, нейтралізацію тощо впливу фонових явищ на детермінацію злочинності у сфері виконання покарань.

Виклад основних положень. Зазначене наукове дослідження проведено у грудні 2024 – січні 2025 року у 12 регіонах у яких дислокуються кримінально-виконавчі установи закритого типу, де відбували покарання засуджені до позбавлення волі на певний строк (Вінницькій, Волинській, Житомирській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Хмельницькій та Черкаській областях).

У даному дослідженні на добровільних засадах прийняли участь 937 респондентів з числа персоналу ДКВС України (ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»). При цьому перед проведенням анонімного опитування усім особам, які прийняли у ньому участь, були доведені наступні положення, які мали пряме відношення до досліджуваної проблематики, а саме:

а) вимоги ст. 28 Конституції України, відповідно до яких ніхто не вправі примушувати інших осіб до участі в наукових дослідженнях;

б) зміст і сутність поняття «фонові явища», яке розроблено в кримінології;

в) особливості формування і розвитку фонових явищ та їх впливу на злочинність у сфері виконання покарань;

г) правила заповнення анкети анонімного опитування, яка була для них надана (зокрема, інформація про те, що із трьох варіантів відповідей, які запропоновані у ній («так»; «ні»; «частково»), слід обрати лише один, про що зробити відповідну відмітку в анкеті);

г) доведено відомості про електронну пошту ініціатора проведення зазначеного наукового дослідження, на яку слід направляти заповнені анкети;

д) звернута увага респондентів на той факт, що ні підписи, ні інших персональних даних щодо себе вони в анкеті повідомляти не можуть (навіть, якщо таке бажання у них і виникатиме).

Серед усіх респондентів 73%, із їх загальної кількості, склали особи рядового та начальницького складу, тобто ті суб'єкти, які мали безпосереднє відношення до означеної у цьому дослідженні проблематики.

У числі інших кримінологічно значущих ознак вказаних респондентів звертають на себе увагу й такі відомості про них, як:

1) 52% цих осіб мали вищу освіту (ступінь бакалавра або магістра);

2) 34% з них – професійний стаж служби та роботи у системі ДКВС України від 3-х до 5-ти років, а ще 20% – від 1-го до 3-х років, що свідчить про незначний досвід з питань, що стосуються предмета даного дослідження;

3) 52% вказаних респондентів – вік від 25 до 35 років, тобто відносились до категорії тих осіб, які мали певний життєвий досвід вирішення тих чи інших проблем.

Для вирішення завдань даного наукового дослідження була розроблена спеціальна анкета анонімного опитування, у якій передбачено 23 питання, що мали безпосереднє відношення до змісту запобіжної діяльності, пов'язаної з нейтралізацією впливу фонових явищ на злочинність у сфері виконання покарань України.

У цілому ж, якщо узагальнити отримані в ході анонімного опитування результати, то слід зазначити наступне:

1. Тільки 29% осіб з числа персоналу органів і установ виконання покарань, які взяли участь у даному дослідженні (269 з 937 респондентів) повідомили, що для них є зрозумілим зміст поняття «фонові явища у сфері виконання покарань», що актуалізує необхідність активізації наукових розробок з означеної проблематики.

У свою чергу, 57% (533 особи) вказаних респондентів обрали в анкеті опитування відмітку «частково», що можна вважати додатковим аргументом щодо теоретично-практичної значущості тематики дослідження.

При цьому, переважна більшість опитаних осіб з числа персоналу ДКВС України – 75% або 702 з 937 респондентів – переконані, що слід більш активно на науковому рівні досліджувати ті питання, які пов'язані з роллю та місцем фонових явищ у детермінації злочинності у сфері виконання покарань.

2. Важливими у цьому контексті можна вважати й відповіді зазначеної категорії респондентів щодо необхідності виведення на науковому рівні поняття «фонові явища у сфері виконання покарань», а саме – 86% із них (804 з 937, які взяли участь в анонімному опитуванні) вважають, що слід на доктринальному рівні таку кримінологічно-виконавчу правову категорію сформулювати.

3. Лише 29% опитаних осіб з числа персоналу органів та установ виконання покарань (275 з 937 респондентів) повідомили про те, що вони ознайомлені з міжнародно-правовими актами, які мають відношення до досліджуваної проблематики, а ще 18% (172 респонденти) – про те, що вони володіють інформацією про зарубіжний досвід запобігання впливу фонових явищ на рівень злочинності у сфері виконання покарань.

Зазначений результат можна оцінити як факт, що виступає ще одним додатковим доказом необхідності активізації зусиль учених у вказаному напрямі. Тим більше, що 59% цих респондентів (555 з 937 осіб) переконані в тому, що слід більш ефективно та предметно впроваджувати у національне законодавство ті апробовані позитивні підходи, які знайшли свою реалізацію за кордоном, а ще 66% (613 осіб) опитаних респондентів вважають, що варто при цьому активно впроваджувати у кримінально-виконавчу діяльність й позитивну зарубіжну практику, яка стосується запобігання негативного впливу фонових явищ на процес виконання – відбування покарань.

4. Серед детермінант, які знижують ефективність запобіжної діяльності, пов'язаної з нейтралізацією впливу фонових явищ на кримінологічно значущі показники злочинності у сфері виконання покарань України, опитані особи з числа персоналу органів та установ виконання покарань назвали (в анкеті обрали відповідь «так») недостатнє нормативно-правове регулювання з означених питань (50% у структурі всіх респондентів (467 з 937 осіб)).

Отже, і цей результат дослідження підтверджує висновок про те, що фонові явища у сфері виконання покарань мають стати окремим предметом комплексного монографічного дослідження на науковому рівні.

Цікавим у зв'язку з цим є й такий факт: 62% (583 особи) вказаних респондентів вважають (в анкеті зробили відмітку «так»), що правові прогалини, пов'язані з фоновими явищами, слід усувати шляхом прийняття відомчих нормативно-правових актів.

Така позиція дещо не кореспондується з положеннями ч. 2 ст. 19 та п. 14 ст. 92 Конституції України, а також ст. 2 КВК, відповідно до яких діяльність органів та установ виконання покарань регулюється лише законом.

Більш того, зазначений погляд персоналу ДКВС України можна оцінити як окремий аспект досліджуваної проблематики, позаяк вказані відповіді цих респондентів свідчать про недостатній рівень у вказаних осіб правової свідомості, яка, у свою чергу, є запорукою ефективної запобіжної діяльності у сфері виконання покарань.

Поряд з цим, варто зазначити, що не менша кількість цих респондентів (572 з 937 опитаних осіб або 61% у їх загальній структурі) вважає, що у кримінально-виконавчому законодавстві необхідно відрегулювати питання відносно фонових явищ, які мають місце у процесі виконання – відбування покарань.

5. Тільки 20% опитаних осіб з числа персоналу органів і установ виконання покарань (191 з 937 цих респондентів) повідомили, що володіють інформацією про вплив фонових явищ на злочинність у сфері виконання покарань, а ще 49% із них вважають, що зазначені явища відносяться до детермінаційного комплексу причин і умов злочинності у даній галузі суспільної діяльності.

Крім цього, 63% вказаних респондентів переконані, що фонові явища впливають на ефективність реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 1 КВК), майже така ж кількість цих осіб (57%) – що ці явища мають вплив й на ефективність застосування до засуджених основних засобів виправлення та ресоціалізації (ст. 6 вказаного Кодексу), а ще – на результативність оперативно-розшукової діяльності (ст. 104 КВК) (57%), а також на: рівень злочинності серед персоналу ДКВС України (ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України») (59%); ефективність соціально-виховної роботи із засудженими (63%); результативність запобігання кримінальним правопорушенням (68%).

Висновки. Отже, отримані результати опитування свідчать про те, що у середовищі персоналу органів і установ виконання покарань високою є готовність цих осіб до

підвищення рівня діяльності, що стосується нейтралізації впливу фонових явищ, які впливають на всі зазначені аспекти процесу виконання – відбування покарань, що, без сумніву, слід врахувати при формуванні сучасних державних програм, пов'язаних як з реформуванням сфери виконання покарань, так і зі змістом запобігання у ній вчиненню кримінальних правопорушень.

6. Звертає на себе увагу той факт, що лише незначна частина персоналу ДКВС України вважає ефективною:

а) державну політику у сфері виконання покарань з питань, що стосуються нейтралізації впливу на неї фонових явищ (241 з 937 зазначених респондентів або 26% у їх загальній структурі);

б) державну політику у сфері запобігання та протидії рецидивній злочинності (94 респонденти (10%));

в) взаємодію адміністрації установ виконання покарань з іншими правоохоронними органами з означеної проблематики дослідження (156 респондентів (17%)).

Таким чином, виходячи із зазначених результатів анонімного опитування персоналу ДКВС України, можна констатувати, що саме ці аспекти і правові прогалини мають скласти основу сучасних реформ у сфері виконання покарань і запобігання злочинності.

7. У контексті предмета даного дослідження важливими є й відомості респондентів з числа персоналу органів і установ виконання покарань, які вони зазначили у виді відмітки у спеціальній анкеті анонімного опитування, а саме:

а) 155 з 937 вказаних респондентів (17% у загальній їх структурі) вважають, що слід здійснювати громадський контроль за діяльністю, яка пов'язана з нейтралізацією впливу фонових явищ на злочинність у сфері виконання покарань України;

б) 213 цих респондентів (23%) переконані, що слід по-новому підійти до організації запобіжних заходів у сфері виконання покарань з означеної проблематики дослідження.

Звичайно, що з таким підходом на практиці до реалізації завдань, що стосуються нейтралізації впливу фонових явищ на сферу виконання покарань, а також на запобігання злочинності у цій галузі суспільної діяльності, досить складно підвищити їх рівень ефективності та привести у відповідність меті та завданням кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 1 КВК), що, у свою чергу, актуалізує необхідність активізації наукових розробок з означеної тематики.

Таким чином, підводячи у цілому підсумки за результатами анонімного опитування персоналу ДКВС України з питань, що стосуються ролі та місця фонових явищ у детермінації злочинності у сфері виконання покарань, а також враховуючи сучасний стан вчинення кримінальних правопорушень у процесі виконання – відбування покарань, можна констатувати, що вказана проблематика на науковому рівні має теоретико-прикладне значення та обумовлює необхідність її невідкладного вирішення на всіх рівнях суспільної діяльності (законодавчому; правозастосовному; правоохоронному; організаційно-управлінському, т. ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році : Інформаційний бюлетень. Київ : Головне управління виконання покарань МВС України, 1992. 28 с.
3. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : Інформаційний бюлетень Департаменту ДКВС України Міністерства юстиції України. Київ, 2017. 34 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Кримінологія: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Чернея; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джузі. Київ : «Освіта України», 2020. 611 с.
6. Кримінологія: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Б. М. Головікіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
7. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джузі. Київ: НАВС, 2013. 620 с.
8. Основи методології наукових досліджень: навчальний посібник / за ред. П. С. Прибутька. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.